

JAN SKÁCEL

MITMEM

*Pod samým tichem
jakýsi jiný hluk
a pod tím hlukem
jakési jiné ticho*

*Mítmavo
Slova nahrstěná
řítkami k sobě
střídavě různem klásti*

Dávné proso, 1981

Vrstvení

Do titulu básně se dostává výraz, který dnes zná málokdo. Není zprvu vůbec jasné, kam slovo MITMEM začlenit. Ale právě proto, že jde o nadpis, není pochyby, že celá báseň bude zřejmě ve znamení tohoto zvláštního utajení i odhalování. Neznámé slovo pojmenovává báseň, je tématem, kolem něhož se bude rozvíjet významový pohyb textu.

První strofa není prostým luštěním nadpisu. Nejde o filologickou noticku, ale o báseň. Význam MITMEM je přesto touto slokou naplňován, ale toto naplňování probíhá jako vlastní dramatický děj, nikoliv jako vysvětlivka. Jakoby samozřejmě má sloka, na první čtení takřka konstatující, je ve svém „uvnitř“ sycena závratí nad podivuhodným zvrstvením života. Naznačuje pohyb stále trochu jinam, pohyb do nekonečných vrstev lidského existování v čase. Jako by vršila jeden lidský život za druhým, jako by byla optikou odkrývající pohyb nazpátek, ale zase i kupředu.

Že je toto zvrstvení času neseno právě tichy a hluky, to má pevné opory v celé Skácelově tvorbě. Připomeňme třeba báseň Celá v bílém, báseň o tom, že jednou nebudeme. Je v ní použito rovněž napětí mezi tichem a hlukem, ale i mezi dálkou a blízkostí. Smrt je položena kamsi až za ticho jako křik:

*Možná je to druhá strana ticha,
možná zakřičí to roztoužený páv
daleko,
až za Egejským mořem.*

A třeba blízko,

*tady
v zahradách.*

(Co zbylo z anděla)

Jinde se setkává jedno ticho s jiným tichem:

*míhání v směru nelichém
a jasné ticho za tichem
už nejasným a něco málo
co se v tom tichu za nás zdálo*

(Oříšky pro černého papouška, Naděje s bukovými křídly)

Ticho jasné je zde vzpomínkou na ticho už nejasné, z něhož zbývá jen cosi snového, anonymního. Jinde je ono druhé ticho nazváno „hlasem neslyšně slyšným“:

*zátiší je co za tichem
čas hryže jako zrno myš
a nezbude a ty ten hlas
neslyšně slyšný uslyšíš*

(Tamtéž)

Vrstvení je v básni Mitmem spojeno s jiností, a to ve zvláštním zdvojení jinosti. Hluk je přirozeně něco jiného než ticho, ale Skácel vrství TICHŮ a JAKÝSI JINÝ HLUK. Podobně v druhém dvojverší za hluk umisťuje nejen opět ticho, ale JAKÉSI JINÉ TICHŮ. Tento význam jinosti je pro celé čtyřverší podstatný. Nevzniká smysl jediný. Vzhledem k tomu, že báseň je včleněna do oddílu Nepatrné requiem a sousedí s básněmi o smrti a mrtvých, získává z tohoto kontextu jedno z hlavních významových nasměrování. Za tichem, za smrtí stále zůstává dávný hluk života už ukončeného, hluk už jiný, než je náš, hluk dávno mrtvý, ale přece něčím ještě přítomný. A opět onen dávný hluk měl své ticho, ticho po jiných mrtvých. Toto kotvení Skácelovy poezie nemá žádné morbidní akcenty, není barokním rozehráváním tance smrti, nýbrž je filozofií úcty k předkům, přirozeným kontaktem s tím, z čeho jsme vzešli a vlastně stále vzházíme. Spojení s mrtvými je pro Skácela zároveň výrazně individuální (např. v Mostu ze sb. Metličky: „Neznám tvé mrtvé a ty neznáš moje.“). Naši mrtví kotví v naplněném čase, zatímco náš čas je pouhá přítomnost:

*Tiše mne zdraví jako svého
hrbáčka času přítomného*

(Mrtví, Dávné proso)

V básni Mitmem však tato individualizace není rozhodující. Důraz je tu právě na oné univerzalitě spojení našich tich a hluků s tichy a hluky předků. Naše vrstvení životních tich a hluků je jen maličkou částíček onoho stále více dávného vrstvení časů, smíšením individuálního osudu s rodokmenem nadosobním, kmenovým, národním.

Jak už jsme řekli, není toto významové směřování dané kontextem jediným možným plánem první sloky. Můžeme ji číst i doslovně a můžeme nechat vynívat ono zvláštní vázání ticha, zřejmě našeho, známého, s něčím, co za ním prosvítá k jinému hluku, než je ten náš, než je hluk spjatý s naším tichem. Právě slovo SAMÝ a spojení POD SAMÝM TICHEM akcentuje onu blízkost jiného, které je nám jakoby nedostupné, ale přesto proráží do našeho ticha i hluku. Od JINÉHO nás dělí pevná, ale tenká bariéra. Dramaticky stupňovitě jako gradace vyznívá dvojverší

*a pod tím hlukem
jakési jiné ticho.*

Vždyť právě ono JAKÉSI JINÉ TICHO je zcela novou verzí výchozího ticha. Je ještě jiné ticho než to, které známe. A tak můžeme významově propojit i první a čtvrtý verš první sloky: POD SAMÝM TICHEM JAKÉSI JINÉ TICHO. Pod naším tichem můžeme uslyšet jiné ticho. To je ústřední, nejjemněji odstíněné místo celé básně.

Tak se strofa zdánlivě prostinká stává sugestivní křížovatkou celé Skácelovy sémantiky.

Pocta slovům

První sloku bylo možno číst i s přímým zaměřením k samotnému slovu MITMEM – a to je další dimenze básně. Slovo pro nás už významově „neslyšitelné“ může vydat svůj prvotní smysluplný zvuk a může vydat i své prvotní, jiné ticho. Ale výrazné zaměření ke slovu samému přináší až druhá strofa. Její první verš je tvořen další variantou titulního výrazu: MÍTMAVO. Dál je už toto slovo ve třech verších jen jakoby věcně vysvětlováno a ilustrováno.

Jestliže se ve druhé strofě seznámíme s denotací slova MÍTMAVO, obsáhli jsme jen malý díl sémantické nasycenosti celého čtyřverší. Skácel nás zde záměrně přivádí k oblasti slova, vytváří situaci filologické vnímavosti. Jako by nebylo dost na slovech MITMEM a MÍTMAVO. Objevuje se další překvapivé slovo: NAHRSTĚNÝ. Běžné čtení by nás mohlo vést k představě, že SLOVA NAHRSTĚNÁ by mohla být slova podávána plnou hrstí, chycená do hrstí. Přijmeme-li však Skácelovu hru se starými slovy za svou, začneme pátrat po jejich významech. Začneme se zajímat o etymologické slovníky, o etymologické studie.

Dříve než se budeme zabývat slovem NAHRSTĚNÝ, udělejme si malý exkurs do výkladů o slovech mitmem a mítmavo. Nejlepší výklad najdeme ve stati Josefa Zubatého¹⁵⁾, který se dovolává především Bartošova Dialektického slovníku a uvádí slova naší básně ve znění mítvem a mítmavo. Zřejmě je to znění původní a podoby mitmem a mítmavo vznikly asimilací: v se připodobnilo k m. Zubatý uvádí jeden výraz, kde jde dokonce o změnu obou v na m – jde o doklad z Líšně a Krásné: „fósa mo růstó mitmamo.“ Mítmavo je doloženo z Valašska: „sedláci mají pole mítmavo“, což znamená v různých tratích, ne v jednom celku; slovo mítvem a mítvem z Velkého Meziříčí. Z Horácka je slovo mitvy: „klást něco mitvy“ znamená jedno tak, druhé naopak. Zubatý pak dále uvádí doklady ze staroslověnšti-

ny, kde se slova mitě užívalo i v souvislosti s přílivem a odlivem, dále ze staroruštiny, polštiny, bulharštiny a srbštiny. Semaziologický základ všech těchto slov je podle Zubatého střídavý pohyb dvou nebo více předmětů. A všechna tato bohatá variabilita je spojována se slovem mimo, kde je uchován praslovanský kořen mi-. A také přípony jsou pradávné. Tvary s -tv- se hlásí k prastarým odvozeninám s příponou -tva, jako např. české pastva, přástva. Sám Zubatý je těmito souvislostmi okouzlen a píše svůj výklad spíš jako obdivný esej.

Pátráme-li po slovu NAHRSTĚNÝ, můžeme se opřít o slovo hrstěný, které vysvětluje Česko-německý slovník F. Št. Kotta ¹⁶⁾ jako „schwadenartig gelegt, gehauen.“ To znamená kladený do řady jako pokosené obilí. Nahrstěná slova jsou tedy slova kladená tak, jako se na poli klade kosené obilí.

Také slovo ŘITKA tu má hlubší kořeny, než by se mohlo jevit povrchovému přístupu. Řitka je v základním významu zadní část něčeho, např. snopu, spodní část, kde bylo obilí užato. Kolektivum je pak řití, řitoví.

Druhá strofa nás tedy vtahuje do světa venkovského, do slov kdysi užívaných při polních pracích, do slov spjatých s obilím, úrodou, žněmi. Tím se dostává první sloce básně velice důležitého protějšku (celá báseň je také komponována „mitmem“). Onomu vrstvení a hloubení ticha, času, lidských rodů odpovídá ve druhé sloce práce se slovem, která je spřízněná s životodárnou prací žence obilí, se sklizní úrody, s prostými gesty venkovského člověka. A s jeho dávnou řečí.

Báseň končí explicitním vysvětlením významu slov MITMEM a MÍTMAVO: STŘÍDAVĚ RŮZNEM KLÁSTI. Ale i tady jsme stále ve starém jazyce: KLÁSTI RŮZNEM. Nejde o pouhé filologické „vyluštění“ básně, ale stále jsme ještě naplno v básni. Báseň totiž vyzdvihuje nejen stará slova, nýbrž akcentuje právě to, co věcně, reálně znamenala. Zdůrazňuje způsob činnosti, který byl tak podstatný, že měl své zvláštní slovo. Vyjadřuje řád, který je třeba také znovu pochopit a postihnout. „Filologický“ závěr je tedy zároveň a především zvýrazněním lidské zkušenosti, zjištěním něčeho klíčového, co nemůže být chápáno jen jako slovníková vysvětlivka. Pocta starým slovům je zároveň poctou myšlenkovému, pracovnímu, účelnému pořádání věcí. Také slova mohou být k sobě vázána svým různem a vytvářet nové obrazy, nové významy, nové účely. Stará zkušenost může být plodná i ve světě řeči a básně.

Slyšet ticho

Na konci sbírky Dávné proso je poznámka: „Kdysi, je tomu dávno, zeptal se mne malíř Bohdan Lacina, jestli vím, co znamenají slova mitmem a mítmavo. Za svého vesnického dětství slýchal jsem je z úst starých lidí. Dlouho jsem hledal po slovnících, až jsem zjistil, že mitvy znamenají v některých nářečích dávat věc jednou tak a podruhé obráceně. Například klásky na poli. Kořeny těch slov jsou staré a tajemné. Uslyšel jsem v nich mnoho ticha a pocítil jsem potřebu básně.“ Báseň zde dostala dovětek, který je osobitou závěrečnou částí nejen naší básně, ale vlastně celé knížky.

Podobný princip jako v básni Mitmem je použit i v básni Ukolébavka. Je to báseň o mamčině smrti:

*Na konci všech lásek
z pohřbu maminčina
ponese si každý
vlastní smrti kvásek*

*Znovu budou péci
doma chléb
Tolik krásných věcí
nebude*

*Kopist jako veslo
díže co by loď
u cest nedlážděných
kámen neuhod'*

*Za zelenými ovsy
spatříš vlky výtí
zůstaň u nás na noc
neb chce večer býti*

(Dávné proso)

Také v této básni jsou slova, v nichž slyšíme s básníkem MNOHO TICHÁ. Věci spjaté s maminkou, její gesta, jimiž dávala věcem gravitaci domova, najednou nebudou. Pečení chleba bude stále připomínat maminčin svět. Ve třetí strofě jsou kopist, díže, staré věci spojené s pečením chleba, nazvány veslem a lodí. Jako by plavba pokračovala s věcmi, jimž dala smysl maminka. A pak se objevuje obraz cest, obraz životní pouti. Neuhodit kámen u nedlážděných cest je myšlenkově sugestivní obraz něhy vůči drsnému světu. Nejsložitější sémantika je realizována poslední strofou. Významově je zde sice půdorys jasný: v nebezpečí je dobré zůstat na noc tam, kde se můžeme skrýt, kde přečkáme tmu, hrozby vlčího výtí. Avšak slova ZŮSTAŇ U NÁS NA NOC/ NEB CHCE VEČER BÝTI, která tvoří kořejšivě vyznění Ukolébavky, se neobjevují v Dávném prosu poprvé. Jsou vzata z máchovského motta, jímž celá Skácelova sbírka začíná:

*Mytí nohou. Bláznivý s řetězy na kopečku
při sloupu před oudolím.*

*Nápis na hospodě: Pane, zůstaň u nás,
neb chce večer býti.*

K. H. Mácha

*Denník
na cestě do Itálie*

Sepětí Ukolébavky s básní Mitmem vidím nejen v onom jiném tichu po maminčině smrti, kdy najednou tolik krásných věcí (i slov) není, ale také v tom, že Skácel použije a drobně obmění starý nápis, který vešel do Máchova světa, do Máchova Deníku. Jako slova MITMEM a MÍTMAMO v sobě mají mnohonásobnou ozvěnu dávna, tak také ona slova PANE, ZŮSTAŇ U NÁS, NEB CHCE VEČER BÝTI v sobě mají mnohonásobnou ozvěnu dávného času, ozvěnu danou jak dávným nápisem na hospodě, tak dávným Máchovým zápisem. V oněch slovech je stejně mnoho samoty jako důvěry v lidi, v úkryt, který nacházíme. Jsou to slova obměňující starý kulturní citát z Lukášova Evangelia (24, 29) a jsou to slova, jichž v jiné variantě (časově před zapsáním nápisu) použil sám Mácha ve své 2. znělce:

*„Pane! – pane!! — pane!!! – – zůstaň se mnou!!
zůstaň se mnou, neb chce večer býti!!!“*

Kulturní citát a citace dávného lidového slova mají k sobě ve Skácelově světě pozoruhodně blízko. Také v citátu či v citátu citátu je mnoho dávna a ticha. Je pozoruhodné, jak zde Skácel navazuje spojení s Máchou: přes Máchův výběr jevů, ale zároveň přes dávná slova, dávná spojení slov, jejichž smysl se obnovuje.

O propojení ticha a dávna ve Skácelově poezii by bylo možno napsat celý traktát. Čas je znovu a znovu naroubován na ticho (a ticho na čas) a lze říci, že do sebe neustále přecházejí:

*ve stodolách schne zavěšené ticho
medvědi snů mých úly vybrali
čas zastavil se v dávné budoucnosti
za humny býval navždy bývalý*

(Chyba broskví, Naděje s bukovými křídly)

Jsme tu opět v obraznosti a reáliích, které se sytí venkovským světem. Ticho zavěšené ve stodolách má velice blízko k naší básni Mitmem. Obilí, které tady tolikrát prosychalo, jako by zavonělo z ticha stodoly. Ticho tu také je úrodou. Je třeba dobře slyšet ticha stodol i ticha dávných slov, abychom pochopili ono daleko sahající vrstvení života. Citované čtyřverší chápu i na pozadí Skácelových básní o dětství. Do ticha za humny promítá básník své dávné sny o budoucím čase. Budoucnost, jak ji kdysi mělo dětství, s námi stále zůstává. Dětské sny promítané do budoucna nezrušitelně trvají, jenže jsou stále víc dávnější. Úly snů jsou vybrané, ale jejich ticho bez přestání trvá ve zvláštním časovém rozměru dávné budoucnosti. To je přesná básníková „definice“ vztahu k dětství, jehož čas trvá svým dávným budoucnem. Avšak tento čas měl už i ve své přítomnostní dimenzi, ve své tenkrát-přítomnosti také hluboké dávno, byl srostlý s tichem stodol už tehdy, byl vnořen do minula tak mocně, že býval bývalý. Co přetrvává, je ticho.

Obraz úlů – tentokrát v dominantní pozici – v sepětí s tichem a dávnem je rozvinut i v posledních Skácelových verších:

*Královno dávno vyhynulých úlů
a ticha naruby a zarubanych cest*

až zapomene zapomněnka kvěst

(Kdo, Odlévání do ztraceného vosku, 1984)

Královna dávno vyhynulých úlů je také královnou ticha. Podobně jako ticho stodo-
dol je i ticho dávných úlů prosycené celým bohatstvím životního času. Dávno má
i zde svou budoucnostní projekci: JEDNOU VRÁTÍME SE DOMŮ. Ticho tu dosta-
lo nový atribut: TICHŮ NARUBY. Ocítáme se opět v blízkosti básně Mitmem, kde
za tichem bylo jakési jiné ticho. TICHŮ NARUBY je ticho „obrácené“, jiné a sugere-
ruje latentní význam jeho opětného obrácení do původní podoby, na původní líc,
i když v řadě svých básní Skácel ví, že prostý návrat zpátky není možný, že jsme
nejednou jinak a jindy a jinde. TICHŮ NARUBY už nám zůstane. Ale i tak je ná-
vrat kýženým projektem, touhou prorazit bariéru zapomnění, která zastiňuje dávné
úly, dávné cesty, dávná ticha, dávná slova.

Báseň Mitmem – třebaže svou jazykovou inspirací vypadá dost neskácelovsky
– dovedla rozeznít všechny základní rejstříky básnickovy poetiky a souznívá s řadou
básní klíčových. Souznívá i s básní Tichá suma básnického umění (Odlévání do
ztraceného vosku), z níž si na závěr ocitujeme několik úryvků:

*A básník prosí zatím o slovo
aby nebylo jako olovo
o slůvko kulaté jak drobné zrnko prosa*

(...)

*Na zlatých sítěch mateřštiny
hluchotu vlastní přesívá
a do úmoru hledá slova*

(...)

*U černé tůně čistý chladný sníh
za mlhou druhá oranžová mlha
les oslepl
a vše je obaleno blankou mlčení*

*Pod klenbou skořápky však nesměle
to pípá*

Celé v rubáši